

PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ, TURINČIŲ KALBĖJIMO SUTRIKIMŲ, AGRESYVAUS ELGESIO TIPAI

Olena Bielova
Podolės Kameneco nacionalinis I. Ohienko
universitetas, Ukraina

Anotacija

Norint suprasti ryšį tarp kalbos sutrikimų ir agresyvaus elgesio, buvo eksperimentiškai tiriama jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio priklausomybė nuo jų kalbos sutrikimų. Tyrime dalyvavo 286 Ukrainos mokyklų mokiniai (nuo 6 iki 10 metų), iš jų 57 % – įprastos psichofizinės raidos ir 43 % – turintys kalbėjimo sutrikimų. Remiantis mokslinių metodų santraukos rezultatais, buvo nustatyti trys agresijos tipai ir šeši agresijos potipiai, taip pat jų ypatybės: savireguliacinis agresijos tipas apima kontroliuojamą ir konkurencinį agresijos potipius; paslėptas tipas – gynybinį ir depresinį; elgesio tipas – demonstratyvųjį ir fizinį. Išvados rodo, kad kuo sudėtingesnis yra kalbos sutrikimas, tuo labiau pasireiškia depresinė, demonstratyvi ir fizinė agresija. Kuo sudėtingesnė agresijos būseną, tuo sunkiau ją suvokti. Vaikas ne visada pats gali įveikti tokias būsenas, todėl jam reikalingas mokymasis kartu, suaugusiųjų pagalba.

Esminiai žodžiai: *agresija, agresijos tipai, pradinių klasių vaikai, turintys kalbėjimo sutrikimų.*

Įvadas

Kalbėjimo sutrikimų įtaka agresijos apraiškoms

Mokslininkų tyrimai (Bielova, 2018; Havrylova, 2012; Konopliasta ir Sak, 2010; Sheremet, 2010) įrodo, kad kalbėjimo sutrikimai gali paveikti vaiko asmeninę raidą apskritai ir ypač jo emocinį gyvenimą. Tyrimų išvados yra reikšmingos kuriant psichopedagoginę aplinką emocinių sutrikimų prevencijai tarp pradinių klasių vaikų, turinčių kalbėjimo sutrikimų.

Mūsų tyrimo uždavinys – nustatyti žemesnių klasių mokinių kalbėjimo sutrikimų poveikį agresyvaus elgesio modelių apraiškoms tiek šeimoje, tiek komandoje, taip pat jų agresijos išgyvenimo būdai.

Agresyvus vaiko elgesys visada trukdo bendravimui, tačiau agresijos modeliai neturėtų būti vertinami kaip vien tik neigiami. Plečiantis vaiko veiklai,

agresija gali tiek didėti, tiek mažėti. Bet kuris vaikas gali rodyti agresiją *ad hoc* pagrindu ir tai ne visada liudija apie jo asmenybės sutrikimus. Pavyzdžiui, agresija gali palengvinti vaiko iniciatyvos raidą, tačiau ji taip pat gali sukelti atsitraukimą ir priešišumą (Bielova, 2018).

Agresyvaus elgesio priežastys

Didžiosiose minties mokyklose yra įvairių požiūrių į agresijos apibrėžtį, jos priežastis, simptomus ir realizaciją (teigiamą ir neigiamą). Psichoanalitikai (Freud, 1989; Kernberh, 1998), remdamiesi instinktyviu žmogaus elgesiu, agresiją vertino kaip savotišką apsauginę reakciją. Anot evoliucijos psichologijos šalininkų (Butovskaia, Burkova, Tymenchyk, & Boiko, 2006; Lorents, 1994), anatomijos, fiziologijos ir genetikos lygmeniu agresiją sužadina „išgyvenimo instinktas“. Kognityvinė šaka, vadinama motyvacijos teorija (Berkovyts, 2002; Dollard & Miller, 1939), mano, kad „agresija kyla iš „varomųjų jėgų“, kurios savo ruožtu priklauso nuo išorinių veiksnių. Remiantis frustracijos teorijomis, frustraciją patyręs asmuo jaučia norą parodyti agresiją.

Bihevioristai (Bandura, 1979; Levytov, 1972) agresiją savo socialinėje teorijoje vertino kaip elgesį, priimtą socializacijos metu stebint atitinkamus veiksmus, socialinį ugdymą ir teigiamą ar neigiamą pastiprinimą – „... socialinis mokymasis apima platų blokuojančių veiksnių spektrą, skirtą pateikti vieningai teorijai, paaiškinančiai tiek impulsyvų, tiek principinių agresyvų elgesį“ (Bandura, 1979). Agresiją lemia biologiniai veiksniai (hormonų ir nervų sistemos pobūdis) ir išsilavinimas (tiesioginė patirtis ir stebėjimas).

Büttneris (1991) tyrė agresiją pojūčių lygmeniu, įrodydamas, kad agresija yra ir kitų žmonių žeminimo, ir asmeninio savęs naikinimo procesas – „... elgesio veiksmai, kurie ižeidžia ir įskaudina partnerį ir netgi nukreipti į jo sunaikinimą“. Adleris (1995) į pateiktą sąvoką įtraukė konkurencinį komponentą ir kovą už viršenybę, todėl, jo teigimu, „sąmonė, siekdama gauti pripažinimą, sukuria įvairias agresyvaus elgesio formas“.

Bussas ir Durkee (1957) daugiausia atkreipė dėmesį tik į neigiamus agresijos požymius, tokius kaip priepuoliai, dirglumas, žodinės ir netiesioginės reakcijos. Boiko (1996) agresiją klasifikuoja kaip psichologinę gynybos strategiją – „agresija grindžiama instinktu ir skatinama intelekto“.

Levitovas (1972) teigė, kad „agresyvus veiksmas yra formali valios savybė – atsidavimas, atkaklumas, ryžtas, kartais lyderystė ir drąsa...“ „Agresyvi būseną atsiranda ir vystosi kovoje, ir bet kokia kova reikalauja aukščiau paminėtų savybių.“

Nepaisant nesutarimų dėl terminijos, dauguma mokslininkų agresiją aiškino kaip bet koki elgesio modelį, kurio tikslas yra pažeminti ar pakenkti kitai gyvai

būtybei, arba kaip vieną iš veiksmų, išreikštų teigiamai arba neigiamai.

Sąvokos „agresija“ evoliucija seka „agresyvumo“ evoliucija. Šiuolaikinėje psichologijoje (Kyrylenko, 2007) jis vertinamas kaip specifinis individo bruožas, susijęs su emocinėmis įniršio, pykčio, savo jėgos rodymo reakcijomis.

Levitovas (1972) išskiria sąvokas „agresyvumas“ ir „agresyvi būsena“. Anot jo, „... pastaroji eina koja kojon su nusivylimu, kuris gali paskatinti emociškai demonstruoti įniršį, prarasti savikontrolę, impulsyviai veikti ir panašiai. Ši reakcija atspindi statikos ir dinamikos pobūdį asmens psichiniame gyvenime per tam tikrą laikotarpį ir per ribotą laiką“.

Taigi, „agresija“ kaip terminas jungia agresyvios būsenos, agresyvumo ir agresyvaus elgesio sąvokas. Mokslinėje teorijoje tai traktuojama kaip asmenybės bruožas.

Dauguma mokslininkų (Adler, 1995; Anderson & Bushman, 2002; Bandura, 1973; Bielova, 2018; Bozhovych, 1995; Geen, 1983; Ramírez, 2006; Fromm, 1994; ir kt.), tyrusių vaikų agresiją, tvirtino, kad agresiją šeimoje pirmiausia sukelia šeimos socialinė ir ekonominė aplinka, tėvų skyrybos ir konfliktai, brolių ir seserų konkurencija dėl suaugusiųjų meilės, fizinės bausmės ir psichinė prievarta, atskyrimas nuo motinos iki trejų metų, neteisingo auklėjimo stiliaus pasirinkimas, smurtinio elgesio atvejai. Tokiomis aplinkybėmis agresija gali tapti neatsiejama vaiko gyvenimo dalimi, o ilgalaikė agresijos būsena gali turėti konkrečios įtakos jo mąstymui (depresyvus mąstymas), vaizduotei (vaikas dažnai piešia muštynių, karų, gaisrų paveikslus, žaidžiant vaidina agresyvius vaidmenis ir kt.), kalbai (grubi, įžeidžianti, arogantiška) ir visam asmeniui.

Mokslininkai (Bielova, 2018; Bozhovych, 1995) nustatė šias pagrindines agresijos priežastis tarp vaikų bendraamžių: neigiamų elgesio modelių perkėlimas iš šeimos į bendraamžių grupę; emocinė deprivacija darželyje, persikelianti į mokyklą; netinkamas savęs vertinimas, neigiamas savęs suvokimas ir lyčių skirtumai.

Kaip teigia kai kurie mokslininkai (Romanov, 2003; Furmanov, 1996), yra ir kitų dalykų, sukeliančių vaikams agresiją, kuri daro didelę įtaką tiek vaikui, tiek aplinkiniams. Vaikai kaupia neigiamą patirtį žiūrėdami žiaurius televizijos filmus bei laidas ir demonstruoja savo agresyvius jausmus per virtualios realybės kompiuterinius ir mobiliuosius žaidimus.

Akademinių tyrimų išvados leido apibendrinti ir susisteminti vaikų agresijos priežastis ir suskirstyti jas į biologines bei socialines.

Biologinės priežastys apima sutrikimus, kurie sukelia nervinę ir psichinę asteniją ir disbalansą tarp susijaudinimo ir slopinimo procesų. Biologines priežastis savo ruožtu galima suskirstyti į neuropsichologines ir genetines.

Neuropsichologinėms agresijos priežastims būdingi nedideli smegenų funkcijos sutrikimai, vidurinių smilkininių skilčių pažeidimai, plačiųjų (dvišalių) kaktinių skilčių pažeidimai, hormonų pusiausvyros sutrikimas dėl ankstesnių infekcijų, intoksikacijos, endokrininės sistemos veiklos sutrikimas, smegenų sužalojimai.

Genetinės priežastys sukelia funkcinių kelių kartų agresijos tęstinumą esant chromosomų anomalijoms, paveldimiems konstituciniams polinkiams, psichopatiniam, epileptoidiniam, afektiniam emociniam agresyviam vaikų elgesiui. Etiologija paaiškinama tėvų nerimu ir hiperaktyvumu, asmenybės bruožais ir pusiausvyra tarp susijaudinimo ir slopinimo procesų.

Socialinės priežastys apima tokias priežastis, kurios atsiranda dėl suaugusiųjų dalijimosi neigiama patirtimi su vaikais, o tai sukelia sukauptą agresiją vaikui bendraujant su kitais žmonėmis.

Socialinės priežastys buvo toliau savo ruožtu suskirstytos į socialines buitines, situacines ir psichologines.

Socialinės buitinės vaikų agresijos priežastys reiškia, kad nėra užtikrinama visapusiška vaiko raida: neadekvačiai griežta tėvų kontrolė; prievarta prieš vaikus, įskaitant fizinę ir emocinę prievartą; konfliktai šeimos viduje (tėvų skyrybos ir (ar) gyvenimas atskirai, nauja santuoka, blogi santykiai); nepalanki auklėjimo aplinka šeimoje ar mokykloje; tėvų auklėjimo stilius (autoritarinis, mišrus); pernelyg globėjiški suaugusieji; prieiga prie agresyvių TV filmų, kompiuterinių žaidimų ir pan.

Situacinės priežastys apima vaiko jautrumą neigiamam poveikiui nepritarimo atveju; elgesio suvaržymai (padidėjęs darbo krūvis, neadekvatus vaiko sėkmės įvertinimas ir kt.); situacijos dviprasmiškumas, sukeliantis didėjančią nerimą; vaiko emocinis polinkis agresyviai reaguoti, sumažinantis atsakomybę už jo elgesį kiekvienoje situacijoje; didėjantis išsekimas ir turėjimas per daug bet kokios veiklos; vaiko orumo žeminimas, šaipymasis, patyčios ir pan.

Psichologinės agresijos priežastys yra susijusios su konfliktu tarp vidinių poreikių ir išorinės realizacijos, pavyzdžiui, padidėjęs poreikis turėti nuosavybę, „nepilnavertiškumo kompleksas“, priklausomybė nuo tėvų, baimė būti sužeistam ar įskaudintam, kitų šeimos narių, dažniausiai brolių ar seserų, pavydas, „Edipo kompleksas“.

Metodologija

Agresyvaus elgesio modeliai

Siekiant ištirti agresiją, taikomojoje psichologijoje naudojami įvairūs psichodiagnostikos metodai, turintys skirtingus pagrindinius principus, tikslus ir

taikomas formas. Klasių (Romanov, 2003; Rosenzweig, 1964; Furmanov, 1996), tipų (Buss & Durkee, 1957), agresyvių reakcijų ir simptomų susistemimas leido išskirti tris agresijos tipus ir jų potipius. **Savireguliacinis** agresijos tipas apima kontroliuojamą ir konkurencinį potipius. Kontroliuojamos agresijos būseną pasireiškia vidiniu asmens pasitikėjimu, kuris toliau virsta įtampa. Verbalinės elgesio modelių apraiškos pasižymi: gebėjimu logiškai pagrįsti savo požiūrį, klausytis nešaukiant ir neįžeidinėjant, pagrįsti savo požiūrį; neverbalinės apraiškos rodo discipliną, savikontrolę ir įsitikinimą savo teisumu (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Savireguliacinės agresijos simptomai (kontroliuojamas potipis)

Būsena		Vidinis pasitikėjimas ↓ Įtampa
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Inertiška veido išraiška Reikšmė – patenkintas savimi Ramus veidas Blizgančios, atmerktos ar pusiau užmerktos akys, intensyvus žvilgsnis Lūpos maloniai ir nuoširdžiai šypsosi
	Gestai	Švelnūs, subalansuoti, numatomi judesiai Kilni, pasitikinti, stabili eisena
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbaliniai	Atsargus, apdairus, pagrįstas, nuoseklus kalbėjimo būdas Pasireiškimas: nesusipratimai pašalinami nešaukiant ir nieko neįžeidinėjant
Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	<ul style="list-style-type: none"> Savikontrolė (tam tikroje situacijoje); gebėjimas klausyti kitų žmonių nuomonės; darymas to, kas yra liepta; pasitikėjimas kitais žmonėmis; savęs priėmimas.
Suvokimo lygis		<ul style="list-style-type: none"> Suvokimas to, ką darai; jautimasis patogiai. Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> „Aš nekaltas, man liepė tai padaryti“; „Aš nežaisiu su jumis... Man neleidžia...“; „Aš padarysiu viską, ko manęs prašys“; „Man taip neatsitiks...“

Konkurencinis agresijos potipis išreiškiamas išitraukimu, pasitikėjimu, taip pat nepasitenkinimu savimi, jei kas nors kitas yra geresnis. Verbaliniai elgesio modeliai apima emocingą kalbėjimą, ataskaitas apie savo pasiekimus ir t. t., o

neverbaliniai – nevaržomą elgesį, tikslingumą, užsispyrimą, ryžtingumą ir t. t. (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Savireguliacinės agresijos simptomai (konkurencinis potipis)

Agresijos tipas		Savireguliacinis
Agresijos potipis		Konkurencinis
Būsena		Aktyvumas ↓ Pasitikėjimas Nepasitenkinimas savimi (jei kas nors kitas yra geresnis)
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Energinga veido išraiška Reikšmė – vertinanti, tirianti, patenkinta, nepatenkinta Susitelkęs ar patenkintas veidas Kai susitelkęs: antakiai suraukti; kaktoje vertikaliuos raukšlės; akys primerktos; burna sučiaupta, lūpų kampučiai nuleisti žemyn, lūpos suspaustos Kai patenkintas: antakiai pakelti; kaktoje šoninės raukšlės; akys blizga, pusiau užmerktos; lūpos plačiai šypsosi
	Gestai	Aktyvūs, greiti, prasmingi, pasitikintys judesiai Pasitikinti, patenkinta, išdidi, dėmesinga, žvali, energinga eisena
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbaliiniai	Emocinis, efektyvus, susijaudinęs, argumentuotas, lyginamasis kalbėjimo būdas Pasireiškimas: balso pakėlimas reikalaujant, niūrumas, nevaržomos išraiškos, savo teisumo įrodinėjimas
	Neverbaliniai	Nevaržomas, susikaupęs, užsispyręs, apskaičiuotas, dominuojantis elgesys
Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	Atkaklumas, ištvėringumas, nuoseklumas, optimizmas, racionalumas, valios jėga, suplanuoti veiksmai
	Neigiami	Pavydas, pasipiktinimas, užsispyrimas, tuščiaagarbiškumas, savęs vertinimas
Suvokimo lygis		<ul style="list-style-type: none"> • Sąmoningas savo padėties visuomenėje įvertinimas; • aiškus tikslų nustatymas; • savo pasiekimų demonstravimas; • situacijos įvertinimas savo naudai Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> • „Aš geresnis už jį/ją...“; • „Aš vis tiek laimėsiu!“; • „Aš tai padariau, nes žinau, kad šitaip bus geriau!“

Paslėptas agresijos tipas apima gynybinį ir depresinį potipius. Gynybinės agresijos būseną išreiškia pasyvumu, nepasitikėjimu savimi, nerimu. Verbalinės elgesio modelių apraiškos pasižymi komunikaciniu nerimu, nenuoširdžiomis išraiškomis, pasiteisinimais dėl savo veiksmų, kaltinimu visų, išskyrus save, o neverbalinės pasižymi dvejonėmis, dažnu nepasitenkinimu vaikais, suaugusiais ir pan. (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Paslėptos agresijos simptomai (gynybinis potipis)

Agresijos tipas		Paslėptas
Agresijos potipis		Gynybinis
Būsena		Pasyvumas ↓ Pasitikėjimo savimi stoka ↓ Nerimas
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Inertiška monotoniška veido išraiška Reikšmė – pasyvi gynybinė, užmaskuota Veidas pavargęs, įsitempęs; antakiai suraukti; akys išplėtos, abejojantis žvilgsnis; burna sučiaupta, lūpų kampučiai nuleisti žemyn
	Gestai	Pasyvūs, neapibrėžti, rezervuoti, dėmesingi judesiai Energinga, tingi, sunki, neapibrėžta eisena
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbali- niai	Tylus, nerimastingas, nenuoširdus, neapibrėžtas kalbėjimo būdas, atsiprašinėjimas arba kitų žmonių kaltinimas Pasireiškimas: impulsyvus balso pakėlimas, verkimas, nusiminimas, apgaulinėjimas, nepalankumas kitiems žmonėms, sukčiavimas, paskalų skleidimas
	Neverbaliniai	Nepasitikintis, sumišęs, neryžtingas elgesys
Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	Drovumas, savęs ribojimas, pavaldumo jausmas
	Neigiami	Tingumas, pavydas, pasipiktinimas, įtarumas, priešiškus (sėkmės lydimų žmonių atžvilgiu), nepasitikėjimas kitais žmonėmis, atsiprašinėjimas arba kitų žmonių kaltinimas, dvejonės, žema savivertė
Suvokimo lygis		<ul style="list-style-type: none"> • Savo silpnybių supratimas; • padidėjusi savikritika; • savo galimybių nuvertinimas; • supratimas, kad yra daugiau sėkmės lydimų ir gerbiamų žmonių; • bejėgiškumo pakeitimas didvyriškumu svajonėse. Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> • „Aš būčiau buvęs pirmas, jei niekas nebūtų sutrukęs...“ • „Aš nedarysiu užduoties, nes vis tiek man nepavyks...“ • „Aš su tais mokiniais nekalbėsiu, nes jie mane įžeidinėja ir visada daro kažką blogo, pavyzdžiui...“

Depresinis agresijos potipis išreiškiamas pasyvumu, pasitikėjimo stoka, nerimu ir baime. Verbalinio elgesio modeliai pasižymi baime ir abejojančiais posakiais, savęs kaltinimu, vengimu bendrauti; neverbalinio elgesio modeliams būdingi pasyvūs ir neryžtingi veiksmai, pasidavimas bausmei ir pan. (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Paslėptos agresijos simptomai (depresinis potipis)

Agresijos tipas		Paslėptas
Agresijos potipis		Depresinis
Būsena		Pasyvumas ↓ Pasitikėjimo stoka ↓ Nerimas ↓ Baimė
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Monotoniška, šiek tiek besikeičianti veido išraiška Reikšmė: pasyvi gynybinė, paklusni, užmaskuota Veidas pavargęs, išsigandęs, blyškus, ramus Antakiai suraukti Abejingos akys; nedrąsus, liūdnas žvilgsnis Burna gali būti šiek tiek praverta, lūpų kampučiai nuleisti žemyn Lūpos suspaustos, apatinė lūpa šiek tiek nuleista
	Gestai	Pasyvūs, neapibrėžti, atsargūs, silpni judesiai Lėta, grakšti, pavargusi, atsargi, sunki eisena, galva ir pečiai nulenkti
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbaliiniai	Tylus, pasyvus, bailus, neapibrėžtas, nesidomintis, save kaltinantis kalbėjimo būdas Pasireiškimas: verkimas, baimė, nenoras bendrauti ir pan.
	Neverbaliniai	Inercija, paklusimas bausmei, neryžtingas elgesys
Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	–
	Neigiami	Bejėgiškumas, pasipiktinimas, pažeidžiamumas, pavydas, įtarumas, pasitraukimas, įtampa, nuovargis, nusivylimas savimi, savęs kaltinimas, vienatvė, žema savivertė
Suvokimo lygis		<ul style="list-style-type: none"> Savo emocinės patirties ir priklausomybės nuo jos suvokimas; klaidingas situacijos suvokimas (vaikas mano, kad visi jo atžvilgiu yra šališki). Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> „Niekas nenori su manimi bendrauti...“ „Man tikrai nepasiseks...“ „Man nieko nereikia. Jaučiuosi gerai būdamas vienas...“

Elgesio tipo agresija apima demonstratyvųjų ir fizinį potipius. Demonstratyviajam agresijos potypiui būdingas aktyvumas, pasitikėjimas, pasitenkinimas savimi. Verbalinio elgesio modeliai pasižymi emocinio ir žodinio santūrumo stoka, sarkazmu, nenuoširdžiu bendravimu, įsitikinimu savo teisumu; neverbalinio elgesio modeliai rodo netinkamus nekontroliuojamus veiksmus, per daug reiklų požiūrį į kitus žmones, kitų apgaulinėjimą, keliaklupsčiavimą prieš turinčius valdžią ir pan. (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Elgesio agresijos simptomai (demonstratyvusis potipis)

Agresijos tipas		Elgesio
Agresijos potipis		Demonstratyvusis
Būsena		Aktyvumas ↓ Pasitikėjimas ↓ Pasitenkinimas savimi
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Gyva veido išraiška Reikšmė: patenkintas, vulgarus Įtemptas veidas Antakiai pakelti, kaktos raumenys į viršų Blizgančios akys, atviros ar pusiau užmerktos, pasitikintis žvilgsnis Lūpos plačiai šypsosi; burna gali būti pražiota, rodant dantis
	Gestai	Aktyvūs, greiti, vadovaujantys, laisvi, pasitikintys, įtempti, nenuoseklūs judesiai Galinga, vulgari, perdėta, drąši, nerimastinga eisena
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbaliniai	Emocinis, nevaržomas, nesantūrus, linksmas, triukšmingas, nenuoseklus, pernelyg pasitikintis savimi, egocentriškas bendravimas su sarkazmo elementais Pasireiškimas: nepritarimas, pažeminimas, verksmas, klyksmas, žiaurūs juokai, viešas šaipymasis
	Neverbaliniai	Nevaldomas, neišauklėtas, neatsakingas, apskaičiuotas elgesys, per didelis reikalavimas iš kitų, kitų apgaulinėjimas, keliaklupsčiavimas prieš turinčius valdžią
Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	Pasitikėjimas savimi, nuoširdumas bendraujant
	Neigiami	Impulsyvumas, dirglumas, narcizmas, savo galimybių perversinimas, nuoseklumo stoka, priešiškumas kitiems požiūriams, savęs vertinimas

5 lentelės tęsinys

Suvokimo lygis	Savo elgesio ir savo būsenos supratimas vien tik savęs patenkinimo lygmeniu; supratimas, kad esi unikalus ir individualus Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> • „Aš galiu tai padaryti geriau nei...“ • „Aš viską turiu...“ • „Aš darau viską, ką noriu...“
-----------------------	--

Fiziniam agresijos potypiui būdingas padidėjęs jautrumas ir nestabilumas. Verbalinio elgesio modeliai rodo įtemptą, emociškai impulsyvų bendravimą, įžūlumą, žodines patyčias, priekaištus, partnerių pažeminimą; neverbalinio elgesio modeliai atskleidžia nekontroliuojamą provokaciją, fizinės jėgos naudojimą (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

Elgesio agresijos simptomai (fizinis potipis)

Agresijos tipas		Elgesio
Agresijos potipis		Fizinis
Būsena		Per didelis jaudrumas ↓ Nestabilumas
Neverbalinės agresijos elementai	Veido išraiška	Gyva veido išraiška Reikšmė: agresyvus puolimas; gynybinis Įtemptas (kartais raudonas) veidas, kaktos raumenys į vidų ir žemyn Akys atmerktos arba pusiau užmerktos, blizgančios; tvirtas, pasitikintis žvilgsnis Šnervės išsiplėtusios, sinusai padidėję Lūpos stipriai suspaustos ir patemptos atgal, sarkastiška šypsena Dantys sukąsti
	Gestai	Pasitikintys, įtempti, impulsyvūs, energingi judesiai Vulgari, grubi, nestabili, greita eisena
Agresyvaus elgesio modeliai	Verbaliniai	Emocinis, įtemptas, įžūlus kalbėjimo būdas Pasireiškimas: priekaištai, šūksniai, šaipymasis, pažeminimas, jėgos panaudojimas
	Neverbaliniai	Linkęs į konfliktus, nekontroliuojamas, reflektyvus elgesys

6 lentelės tęsinys

Asmenybės bruožai, kurie gali būti įgyti tam tikrame agresijos potipyje	Teigiami	–
	Neigiami	Dirglumas, nepasitenkinimas kitais žmonėmis, kontrolės stoka, nekritiškas savęs suvokimas, neadekvatus savo veiksmų vertinimas, savo reikšmingumo demonstravimas, dėmesio atkreipimas į save, neadekvatus savęs vertinimas
Suvokimo lygis		<ul style="list-style-type: none"> • Savo emocinės patirties supratimas; • bandymas atsilaikyti; • suvokimas, ką darai dėl savigynos. Kalbos modeliai: <ul style="list-style-type: none"> • „Jei jis dar taip padarys, aš jam trenksiu...“ • „Aš jam trenkiau, nes jis kaltas...“ • „Taip jam ir reikia, tegul jis man netrukdo...“

Norint ištirti pradinių klasių vaikų elgesio modelius, tyrimą reikėjo pagrįsti Busso ir Durkee (1957), Romanovo (2003), Rosenzweigo (1964), Furmanovo (1996) ir kitų mokslo darbais, susisteminti ir logiškai suderinti diagnostinius metodus ir užduoties atlikimo kokybės vertinimo kriterijus į „naratyvinės situacijos iliustruotą“ metodą, tiriantį pradinių klasių vaikų agresiją trijose pagrindinėse srityse: „Šeimoje“, „Socialinėje aplinkoje“ ir „Asmenybė“.

Pagrindinis pritaikyto metodo sudarymo tikslas buvo apibrėžti priemones, parametrus ir kriterijus, kurie galėtų apibūdinti žemesnių klasių moksleivių nesąmoningos agresijos tipus ir potipius. Buvo atsižvelgta į tai, kad įprastos kalbos raidos pradinių klasių vaikų ir vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, aukštoji nervinė veikla turi specifinių bruožų, būtent gebėjimą geriau suvokti vaizdinę nei žodinę medžiagą. Štai todėl viena iš pagrindinių priemonių diagnozuoti agresiją pagal mūsų metodą yra vaizdinių priemonių (situacinių paveikslėlių) naudojimas.

Siekiant ištirti elgesio modelių formavimo sąmonėje procesą, buvo parengta dvylika frustruojančių situacijų. Pirmosios šešios situacijos tyrė mokinių elgesio modelius šeimoje, kitos šešios – komandoje. Kiekvienoje situacijoje buvo pateikiami keturi paveikslėliai. Vaiko pasirinkti paveikslėliai buvo įtraukti į tyrimo protokolą, kuriame buvo pateikti vertinimo kriterijai. Išreikštas agresijos lygis buvo nustatytas susumavus balų skaičių kiekviename potipyje ir iš viso (Biellova, 2018).

Rezultatai ir diskusija

Kalbos sutrikimų turinčių vaikų agresyvaus elgesio ypatumai

Tyrime dalyvavo vaikai, besimokantys pradinėje mokykloje. Jų amžius svyravo nuo 6 iki 10 metų. Pradinių klasių įprastos kalbos raidos mokiniai ir mokiniai, turintys kalbėjimo sutrikimų, kurie formavo savireguliacinės agresijos elgesio modelius, buvo suskirstyti į dvi grupes. Pirmosios grupės vaikams buvo sunku išsirinkti paveikslėlius, kuriuose vaizduojama veikėjo agresija. Jie pagaliau apsisprendė dėl mažiausiai agresyvaus elgesio. Tyrimo analizė atskleidė, kad tokie mokiniai patenka į **kontroliuojamą** potipį, dažniausiai būdingą vaikams, turintiems fonetinių kalbėjimo sutrikimų (100 %). Minėtam potipiui būdingą elgesį mažesniu mastu parodė įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (96 %), mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (95 %) ir nežymų kalbos neišsivystymą (94 %).

Antrosios grupės jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai pasirinko paveikslėlius, kuriuose parodytas ryžtingas, tikslingas, energingas ir aktyvus pieštų personažų elgesys. Paveikslėliai atskleidė kontroliuojamo ir demonstratyvaus potipių elgesio modelius, besiremiančius **konkurenciniu** potipiu. Minėto potipio elgesį daugiausia demonstravo mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (95 %), turintys nežymų bendrą kalbos sutrikimą (95 %), nežymų bendrą kalbos sutrikimą (94 %), įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (92 %) ir mažiau – mokiniai, turintys fonetinių kalbos sutrikimų (81 %).

Mokiniai, pasirinkę paslėpto tipo agresijos elgesio modelius, taip pat buvo suskirstyti į dvi grupes. Pirmosios grupės atstovai dažniausiai rinkosi paveikslėlius, kuriuose veikėjas yra vienas, nusiminęs, įskaudintas, nepatenkintas. Jų pasirinkimas liudijo **gynybinį** agresijos potipį. Tyrimo analizė parodė, kad mokiniai, turintys nežymų kalbos neišsivystymą (100 %), buvo labiau linkę į tokį elgesį. Minėto agresijos potipio elgesį mažesniu mastu demonstravo mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (96 %), įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (95 %) ir mokiniai, turintys fonetinių kalbėjimo sutrikimų (94 %).

Antroji jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų grupė atskleidė gynybinį potipį: jų pasirinkti veikėjai buvo pažeidžiami, vieniši, skriaudžiami ir patyrę emociinę ar fizinę prievartą. Jų pasirinkimas parodė **depresinį** agresijos potipį. Minėto potipio elgesį daugiausia demonstravo mokiniai, turintys nežymų bendrą kalbos neišsivystymą (94 %), mažiau – mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (95 %), nežymų bendrą kalbos neišsivystymą (70 %) ir fonetinių kalbėjimo sutrikimų (67 %), ir beveik visi įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (65 %).

Pradinių klasių mokiniai, priklausantys **demonstratyviajam** agresijos potipiui, pasirinko paveikslėlius, kuriuose vaizduojamas energingas, aktyvus, atkaklus, antagonistiškas elgesys. Minėto potipio elgesį daugiausia demonstravo

mokiniai, turintys nežymų kalbos neišsivystymą (100 %) ir fonetinių kalbėjimo sutrikimų (100 %), mažiau – įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (95 %) ir mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (91 %).

Fizinis agresijos potipis būdingas vaikams, pasirinkusiems personažus, demonstruojančius žiaurumą, dirglumą, pyktį, panieką, mušimą, šaipymąsi, patyčias. Minėto potipio elgesį daugiausia demonstravo mokiniai, turintys nežymų kalbos neišsivystymą (94 %), žymiau mažiau – turintys fonetinių kalbėjimo sutrikimų (76 %) ir fonologinių kalbos sutrikimų (95 %), nežymų kalbos neišsivystymą (74 %), ir mažiausiai – įprastos psichofiziologinės raidos mokiniai (64 %).

Taigi, tyrimų rezultatai parodė, kad skirtingi agresijos potipiai būdingi visiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams. Ryškiausi yra gynybinis, demonstratyvusis ir kontroliuojamas potipiai. Mokiniai, turintys fonologinių kalbos sutrikimų (95 %), nežymų kalbos neišsivystymą ir nežymų bendrą kalbos neišsivystymą, turėjo aukštus konkurencinio potipio rodiklius. Tačiau jis rečiau aptinkamas tarp įprastos psichofiziologinės raidos vaikų ir vaikų, turinčių fonetinių kalbėjimo sutrikimų. Depresinis potipis užima trečią vietą tarp visų mokinių, o fizinis – paskutinę.

Išsami jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio modelio lygio ir kalbos raidos koreliacijos analizė parodė, kad vaikų, turinčių nežymų bendrą kalbos sutrikimą, lygis yra aukštas, mokinių, turinčių fonetinių kalbėjimo sutrikimų, lygis yra vidutinis (64 %), o mokinių, turinčių įprastą psichofiziologinę raidą, lygis yra žemas. Taip pat buvo išsiaiškinta, kad gana tolygus procentas vaikų, turinčių fonologinių kalbos sutrikimų (95 %) ir nežymų kalbos neišsivystymą, modeliavo elgesio tipus žemu (43 %) ir vidutiniu lygiu (40 %), o nemaža dalis (17 %) tai darė aukštu lygiu. Apklausoje analizė įrodo, kad agresyvaus elgesio modelio lygis priklauso nuo kalbos sutrikimų masto.

Išvados

Tyrimas parodė, kad agresija, kaip būseną, yra reguliuojama suvokiant savo vidinius išgyvenimus ir elgesį. Kuo sudėtingesnė agresijos būseną, tuo sunkiau ją suvokti. Vaikas ne visada gali įveikti tokias būsenas pats, todėl jam reikia mokymosi kartu, suaugusiųjų pagalbos. Mokiniai, turintys sudėtingų kalbos sutrikimų, yra linkę į depresinį ir fizinį agresijos potipius.

Agresija būdinga visiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams. Tačiau kiekvienai jų grupei ji vyrauja tik vienoje srityje: „šeimos“ sritis – įprastos psichofiziologinės raidos vaikams, „socialinės aplinkos“ sritis – vaikams, turintiems fonetinių kalbėjimo sutrikimų, „asmenybės“ sritis – vaikams, turintiems fonologinių kalbos sutrikimų (95%) ir nežymų kalbos neišsivystymą.

Aptikti kalbėjimo sutrikimų turinčių pradinėjų klasių mokinių agresijos požymiai padeda mokslininkams pagrįsti ir plėtoti akademinę prevencinę metodologiją, taip pat ją įgyvendinti bendrojo ugdymo mokykloje, siekiant užkirsti kelią vaikų agresyviems veiksams.

Literatūra

- Adler, A. (1995). *Practice and theory of individual psychology*. Moscow: Progress. (pp. 255–267) (rusų kalba).
- Anderson, C. A., & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53 (1), 27–51. doi:10.1146/annurev.psych.53.100901.135231. PMID 11752478
- Bandura, A. (1979). Psychological mechanisms of aggression. In M. Von Cranach, K. Foppa, W. LePenies, D. Ploog (Eds.), *Human ethology: Claims and limits of a new discipline* (pp. 34–35). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Berkovyts, L. (2002). *Aggression: causes, consequences and control*. St. Petersburg: Prime Euroznak (rusų kalba).
- Bielova, O. B. (2018). *Overcoming aggression in children with speech disorders*. Kamyanets-Podilsky: PP Medobory 2006 (ukrainiečių kalba).
- Büttner, C. (1991). *Live with aggressive children*. Moscow: Pedagogy (rusų kalba).
- Bozhovych, L. Y. (1995). *Personality and its formation in childhood*. Moscow: Enlightenment: Voronezh.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108 (1), 273–279. doi:10.1037/0033-295X.108.1.273. PMID 11212630
- Buss, A. H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 343–349.
- Butovskaia, M., Burkova, V., Tymenchyk, V., & Boiko, E. (2006). *Aggression and peaceful coexistence: universal mechanisms of control of social tension in a person*. Moscow: Scientific world (rusų kalba).
- Boiko, V. (1996). *The energy of emotions in communication: a look at yourself and others*. Moscow: Filin (rusų kalba).
- Dollard, J., Miller, N., Doob, L., Mowrer, O., & Sears, R. (1939) *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Freud, Z. (1989). *Psychology of the unconscious: a collection of works*. Moscow: Enlightenment (rusų kalba).

- Fromm, E. (1994). *Anatomy of human destructiveness*. Moscow: APK (rusų kalba).
- Furmanov, Y. A. (1996). *Children's Aggression: Psychodiagnostics and Correction*. Minsk.
- Geen, R. G. (1983). Aggression and television violence. In R. G. Geen and E. I. Donnerstein (Eds.). *Aggression: Theoretical and empirical reviews, 2. Issues in research*. New York: Academic Press.
- Havrylova, N. S. (2012). *Classification of speech disorders*. Kamyanets-Podilsky: PP Medobory 2006 (ukrainiečių kalba).
- Kernberh, O. (1998). *Aggression in Personality Disorders and Perversions*. Moscow: Klass (rusų kalba).
- Konopliasta, S. Y., & Sak, T. V. (2010). *Logopsychology*. Kiev: Znannia (ukrainiečių kalba).
- Kyrylenko, T. (2007). *Psychology of emotions*. Kiev: Lybid (ukrainiečių kalba).
- Levytov, N. D. (1972). Psykhycheskoe sostoianye ahressy [Psychical state of aggression]. *Voprosy psicholohy* [Psychology issues], 6.
- Lorents, K. (1994). *Aggression*. Moscow: prohress (rusų kalba).
- Ramírez, J. M., & Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity); some comments from a research project. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 30 (3), 276–291. doi:10.1016/j.neubiorev.2005.04.015. PMID16081158
- Romanov, A. A. (2003). *Game therapy. How to overcome aggression in children*. Moscow: School press (rusų kalba).
- Rosenzweig, S. (1964). *Investigating and appraising personality*. New York: Wiley.
- Sheremet, M. (2010). *Speech therapy*. Kiev: Slovo (ukrainiečių kalba).

PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ, TURINČIŲ KALBĖJIMO SUTRIKIMŲ, AGRESYVAUS ELGESIO TIPAI

Olena Bielova

Podolės Kameneco nacionalinis I. Ohienko universitetas, Ukraina

Santrauka

Agresyvus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų elgesys yra aktuali psichologijos ir pedagogikos mokslo problema. Visuomenėje pastebima jo didėjimo tendencija, tai žymiai paveikia agresyvių vaikų santykius su tėvais, mokytojais, bendraamžiais ir sukuria vidinį diskomfortą, sukelia sunkumų mokantis. Buvo atlikta mokslinės ir teorinės su tyrimo problema susijusios literatūros analizė. Nagrinėjamos teorijos, atskleidžiančios „agresijos“, „agresyvaus elgesio“, „agresyvos būsenos“ sąvokų esmę. Aprašomos vaikų agresijos priežastys biologinių ir socialinių tyrimų lygmeniu.

Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos ir kalbėjimo sutrikimų (fonetinių kalbėjimo sutrikimų, fonologinių kalbos sutrikimų ir nežymų kalbos neišsivystymą), agresijos problema nagrinėjama vidurinės mokyklos aplinkoje. Tyrimu nustatyta, kad agresija kaip būseną yra reguliuojama suvokiant savo vidinius išgyvenimus ir elgesį.

Agresijai tirti buvo apibrėžtas metodas (elgesio tipų modeliavimas sąmonėje), atskleidžiantis vidinę patirties būseną, elgesio šeimoje ir komandoje modelį; buvo apibrėžti ir toliau tiriami trijų agresijos tipų (savireguliacinis, paslėptas ir elgesio), turinčių po du potipius (savireguliacinis – kontroliuojamą ir konkurencinį; paslėptas – gynybinį ir depresinį; elgesio – demonstratyvųjį ir fizinį), raiškos bruožai; nustatoma jų pasireiškimo priklausomybė nuo vaikų kalbėjimo sutrikimų lygio.

Norint suprasti ryšį tarp kalbos sutrikimų ir agresyvaus elgesio, buvo eksperimentiškai tiriama jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio priklausomybė nuo jų kalbos sutrikimų. Tyrime dalyvavo 286 Ukrainos mokyklų mokiniai (nuo 6 iki 10 metų), iš jų 57 % – įprastos psichofizinės raidos ir 43 % – turintys kalbos sutrikimų.

Radiniuose teigiama, kad kuo sudėtingesnis yra kalbos sutrikimas, tuo labiau pasireiškia depresinė, demonstratyvi ir fizinė agresija. Kuo sudėtingesnė agresijos būseną, tuo sunkiau ją suvokti. Vaikas ne visada gali įveikti tokias būsenas pats, todėl jam reikia mokymosi kartu, suaugusiųjų pagalbos.

Agresija būdinga visiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams. Tačiau kiekvienai jų grupei ji vyrauja tik vienoje srityje: „šeimos“ sritis – įprastos psi-

chofiziologinės raidos vaikams, „socialinės aplinkos“ sritis – vaikams, turintiems fonetinių kalbėjimo sutrikimų, „asmenybės“ sritis – vaikams, turintiems fonologinių kalbos sutrikimų (95 %) ir nežymų kalbos neišsivystymą.

Aptikti kalbėjimo sutrikimų turinčių pradinių klasių mokinių agresijos požymiai padeda mokliškai pagrįsti ir plėtoti akademinę prevencinę metodologiją, taip pat ją įgyvendinti bendrojo ugdymo mokykloje, siekiant užkirsti kelią vaikų agresyviems veiksams.

Autorės el. pašto adresas: alena.bielova77@gmail.com

PATTERNING TYPES OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

Olena Bielova

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ukraine

Abstract

In order to understand the relationship between speech disorders and aggressive behaviour, the dependence of aggressive behaviour in young school-age children on their speech disorders was studied experimentally. The study had 286 children (6 to 10 years old), 57% of them with typical psychophysical development and 43% with speech disorders in Ukrainian schools. According to the results of the summary of the scientific methods, there have been discoveries of three types of aggression and six subtypes of aggression and also their features: the self-regulating type of aggression incorporates the controlled and the competitive subtypes; covert type – defensive and depressive; behavioural type – demonstrative and physical. The findings indicate that the more complex the speech disorder is, the greater the manifestation of depressive, demonstrative and physical aggression is. The more complex the state of aggression is, the harder it is to realize it. A child cannot always overcome such states on his/her own; therefore, he/she needs co-education, adult assistance.

Keywords: *aggression, types of aggression, primary school children with speech disorders.*

Introduction

The impact of speech disorders on the manifestations of aggression

Scientific research of the scholars (Bielova, 2018; Havrylova, 2012; Kono-
pliasta & Sak, 2010; Sheremet, 2010) proves that speech disorders may affect
the child's personal development in general and emotional life in particular.
Research findings are significant in providing psycho-pedagogical environment
for preventing emotional disturbances among primary school children with
speech disorders.

The objective of our study is the effect of junior pupils' speech disorders on
the manifestations of aggressive behavioural patterns both in the family and the
team, as well as on the way they live through their aggression.

A child's aggressive behaviour invariably hinders communication, however aggressive patterns should not be viewed as purely negative. As a child's activity expands, aggression may both increase and decrease. Any child may display aggression on an ad hoc basis, and it does not always testify to his/her personality disturbances. For example, aggression may facilitate the development of the child's initiative but it may also trigger withdrawal and hostility (Bielova, 2018).

Causes of aggressive behaviour

Major schools of thought have various viewpoints as to the definition of aggression, its causes, symptoms and realization (positive and negative). Psychoanalysts (Freud, 1989; Kernberh, 1998) built on a person's instinctive behaviour and viewed "aggression" as a kind of protective response. According to evolutionary psychology adherents (Butovskaia, Burkova, Tymenchyk, & Boiko, 2006; Lorents, 1994), it is the "survival instinct" that triggers aggression at the level of anatomy, physiology and genetics. The cognitive branch called motivation theory (Berkovyts, 2002; Dollard & Miller, 1939) believes that "aggression stems from the "drive" which in its turn depends on external factors. According to frustration theories, the person who has suffered frustration feels an urge to show aggression".

Behaviourists (Bandura, 1979; Levytov, 1972) viewed aggression in their social theory as behaviour adopted in the course of socialization through observation of the corresponding actions, social education and positive or negative reinforcement - "...social learning encompasses a broad range of disinhibitory factors designed to provide a unified theory for explaining both impulsive and principled aggressive conduct" (Bandura, 1979). Aggression is bred by biological factors (the nature of hormones and of nervous system) and education (first-hand experience and observation).

Büttner (1991) studied "aggression" at the level of senses proving that aggression is both the process of humiliating other people and of personal self-destruction - "...acts of behaviour that offend, hurt the partner and are even aimed at their destruction...". Adler (1995) incorporated the competitive component and struggle for supremacy into the given notion, that is why, as claimed by him, "consciousness generates different forms of aggressive behaviour in order to get acknowledgement".

Buss and Durkee (1957) mostly noticed only negative signs of aggression, such as fits, irritation, verbal and indirect reactions. Boyko (1996) classifies aggression as a psychological defence strategy - "aggression is based upon an instinct and fostered by the intellect".

Levytov (1972) claimed that “an aggressive action is a formal quality of will – commitment, persistence, determination, sometimes leadership and boldness...”. “Aggressive state occurs and evolves in struggle, and any struggle requires the above mentioned qualities”.

Notwithstanding the controversy as to terminology most scholars interpreted “aggression” as any behavioural pattern aimed at humiliating or harming another living creature, or as one of activities expressed either positively or negatively.

The evolution of the concept “aggression” is followed by that of “aggressiveness”. In modern psychology (Kyrylenko 2007) it is estimated as a specific feature of the individual related to the emotional reactions of fury, anger, showing off one’s strength.

Levytov (1972) distinguishes between the concepts “aggressiveness” and “aggressive state”. According to him, “...the latter goes hand in hand with frustration, which can rouse one’s affective demonstration of fury, loss of self-control, impulsive activity and the like. This reaction reflects the nature of statics and dynamics in one’s psychic life within a particular period and within the limited time”.

Consequently “aggression” as a term combines the concepts of aggressive state, aggressiveness and aggressive behaviour. It is treated as a personality trait in scientific theory.

Most scholars who studied aggression among children (Adler, 1995; Anderson & Bushman, (2002); Bandura, 1973; Bielova, 2018; Bozhovych, 1995; Geen, 1983; Ramírez, 2006; Fromm, 1994, etc.) asserted that aggression in family is primarily caused by the family’s social and economic environment, parental divorce and conflicts, sibling rivalry for adults’ love, corporal punishment and mental abuse, separation from mother under three years old, wrong choice of parenting style, cases of abusive behaviour. Under these circumstances aggression may become inherent in the child’s life, and the lasting state of aggressiveness may have a specific impact on his/her thinking (depressive), imagination (a child frequently draws pictures of fights, wars, fires, plays aggressive roles in a game, etc.), speech (rude, abusive, arrogant) and the individual as a whole.

The scholars (Bielova, 2018; Bozhovych, 1995) identify the following underlying causes of aggression among children in a peer group: transposition of negative behavioural patterns from the family to the peer group; emotional deprivation in the kindergarten which proceeds further to school; inadequate self-esteem, negative self-perception and gender differences.

As stated by some scholars (Romanov, 2003; Furmanov, 1996), there are other things that trigger aggression among children, which affects seriously both the child and those around him/her. Children accumulate negative experience by watching brutal TV films and TV shows and display their aggressive feelings via virtual reality PC and mobile games.

Academic research findings have allowed to summarize, organize the causes of aggression among children and classify them into biological and social.

The **biological** causes include the disorders which lead to nervous and mental asthenia and imbalance between the processes of excitement and inhibition. The biological causes can be further subdivided into neuropsychological and genetic.

Neuropsychological causes of aggression are characterized by a minor brain dysfunction, medial temporal lobes damage, extensive (bilateral) frontal lobes damage, hormone imbalance owing to previous infections, intoxications, endocrine disruption, brain injuries.

Genetic causes ensure functional continuity of aggression between several generations at the levels of chromosome abnormalities, hereditary constitutional inclinations, psychopathic, epileptoid, affective excitable aggressive behaviour among children. The aetiology is explained by the parents' anxiety and hyperactivity, personality traits and imbalance between the processes of excitement and inhibition.

The **social** causes comprise the ones that stem from sharing the adults' negative experience with children, which triggers accumulated aggression while the child interacts with other people.

The social causes have been further subdivided into social-domestic, situational and psychological.

The social-domestic causes of aggression among children mean failure to ensure the child's comprehensive development: inadequate strict parental control; child abuse including physical and emotional abuse; conflicts inside the family (parental divorce and/or separation, remarriage, bad relationship); unfavourable rearing environment in a family or at school; parenting style (authoritarian, mixed); overprotective adults; access to aggressive TV films, computer games and the like.

The situational causes include the child's susceptibility to negative influence in the situation of disapproval; restraints on behaviour (increased workload, inadequate assessment of the child's success, etc.); the ambiguity of the situation resulting in growing anxiety; the child's emotional tendency to react aggressively, which diminishes responsibility for his/her behaviour in each situation; growing exhaustion and having too much of any activity; humiliating the child's dignity, mocking, bullying and the like.

The psychological causes of aggression are related to the conflict between internal needs and external realization, namely increased need to own property, “inferiority complex”, dependence on one’s parents, fear to get injured or hurt, jealousy of other family members, mostly of siblings, “Oedipus complex”.

Methodology

Models of aggressive behaviour

In order to study aggression, applied psychology makes use of various psycho-diagnostic methods varying in underlying principles, goals and forms applied. The systematization of classes (Romanov, 2003; Rosenzweig, 1964; Furmanov, 1996), types (Buss & Durkee, 1957), aggressive reactions and symptoms has enabled us to single out three types of aggression as well as their subtypes. The **self-regulating** type of aggression incorporates the controlled and the competitive subtypes. The state of controlled aggression is expressed in the person’s inner confidence, which further converts into tension. Verbal manifestations of behavioural patterns are marked by: the ability to give logical reasons for one’s standpoint, to listen without shouting and insulting, to justify one’s own point of view; non-verbal manifestations suggest discipline, self-control and self-righteousness (see Table 1).

Table 1

Symptoms of self-regulating aggression (controlled subtype)

Type of aggression		Self-regulating
Subtype of aggression		Controlled
State		Inner confidence ↓ tension
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Inert facial expression Meaning – self-satisfied. Calm face; Sparkling, open or half shut eyes, intense look; Lips smiling pleasantly and sincerely
	Gestures	Gentle, balanced, anticipated movement; Noble, confident, steady gait
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Discreet, prudent, reasonable, consecutive way of talking Manifestation: misunderstandings are cleared up without yelling at and insulting anybody
	Non-verbal	Disciplined, meticulous, critical, self-controlled behaviour

Continued Table 1

Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	- self-control (within a particular situation); - capable of listening to other people's view; - doing what you are told to; - trusting other people; - self-acceptance.
	Negative	- biased view; - failure to admit your errors; - extra pedantry.
Perception level		- conscious of what you are doing; - feeling comfortable. Speech patterns: - "I am not to blame, I've been told to do it"; - "I am not going to play with you... I'm not allowed to..."; - "I will do anything I am asked to"; - "It is not going to happen to me...".

The competitive subtype of aggression is expressed in involvement, confidence, as well as in discontent with oneself if anybody else is better. The verbal behavioural patterns comprise emotional talking, accounts of one's own accomplishments, etc., the non-verbal ones embrace uninhibited behaviour, purposefulness, pertinacity and determination, etc. (see Table 2).

Table 2

Symptoms of self-regulating aggression (competitive subtype)

Type of aggression	Self-regulating	
Subtype of aggression	Competitive	
State	Activity ↓ - Confidence - Discontent with oneself (if anybody else is better)	
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Energetic facial expression Meaning – estimating, researching, satisfied, dissatisfied Focused or satisfied face When focused: Eyebrows drawn together; forehead has vertical creases; eyes narrowed; mouth shut, mouth corners turned down, lips compressed When satisfied: Eyebrows raised; forehead has lateral creases; eyes sparkling, half shut; lips smiling widely

Continued Table 2

Elements of non-verbal aggression	Gestures	Active, quick, meaningful, confident movement; Confident, satisfied, proud, concerned, brisk, energetic gait
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Emotional, effective, exciting, evidence-based, comparative way of talking. Manifestation: raising your voice when insisting, sullenness, unrestrained expressions, insistence on being right
	Non-verbal	Uninhibited, focused, obstinate, calculated, dominant behaviour
Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	Persistence, perseverance, consistency, optimism, rationality, willpower, planned actions
	Negative	envy, resentment, obstinacy, vainglory, self-appreciation
Perception level		- conscious estimation of your position in society; - explicit goal-setting; - displaying your achievements; - evaluation of the situation to your own advantage Speech patterns: - "I am better than him/her ..."; - "I am going to win anyway!"; - "I have done it because I know it'll be better this way!".

The **covert** type of aggression incorporates the defensive and the depressive subtypes. The state of defensive aggression is expressed in passivity, lack of self-confidence, anxiety. Verbal manifestations of behavioural patterns are marked by communicative anxiety, insincere expressions, excuses for one's own actions, blaming anybody except oneself; non-verbal ones are marked by hesitation, frequent grudges against children, adults etc. (see Table 3).

Table 3

Symptoms of covert aggression (defensive subtype)

Type of aggression		Covert
Subtype of aggression		Defensive
State		Passivity ↓ lack of self-confidence ↓ anxiety
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Inert monotonous facial expression; Meaning – passive defensive, disguised. Face tired, tense; eyebrows drawn together; eyes widened, uncertain glance; mouth shut, mouth corners turned down.
	Gestures	Passive, uncertain, reserved, considerate movements; Excited, lazy, heavy, uncertain gait.
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Quiet, anxious, insincere, uncertain way of talking, excusing or blaming other people Manifestation: raising your voice on impulse, weeping, being sullen, deceiving, disapproving other people, cheating, spreading gossips.
	Non-verbal	Distrustful, embarrassed, hesitant behaviour.
Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	Shyness, self-restraint, sense of subordination.
	Negative	Laziness, envy, resentment, suspicion, hostility (towards successful people), distrust of other people, excusing or blaming other people, hesitation, low self-esteem.
Perception level		<ul style="list-style-type: none"> - understanding your weaknesses; - increased self-criticism; - depreciating your potential; - understanding that there are more successful and reputable people; - transformation from helplessness to heroism in your dreams. Speech patterns: <ul style="list-style-type: none"> – “I might have been the first if nobody had interfered...”. – “I am not going to do the task because I am going to fail anyway ...”. – “I will not talk to those pupils because they insult me and always do something wrong, for example...”.

The depressive subtype of aggression is expressed in passivity, lack of confidence, anxiety and fear. The patterns of verbal behaviour are marked by fear and uncertain utterances, blaming oneself, avoiding communication; the patterns of non-verbal behaviour are characterized by passive and indecisive actions, yielding to punishment, etc. (see Table 4).

Table 4

Symptoms of covert aggression (depressive subtype)

Type of aggression		Covert
Subtype of aggression		Depressive
State		Passivity ↓ Lack of confidence ↓ anxiety ↓ fear
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Monotonous, slightly changing facial expression; Meaning: passive defensive, submissive, disguised. Face tired, scared, pale, still; Eyebrows drawn together; Listless eyes; timid, sad glance. Mouth can be slightly opened, mouth corners turned down; Lips compressed, the lower lip weakly lowered
	Gestures	Passive, uncertain, cautious, weak movements; Slow, graceless, tired, cautious, heavy gait, head and shoulders bent.
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Quiet, passive, cowardly, uncertain, disinterested, self-blaming way of talking; Manifestation: weeping, fear, reluctance to communicate and the like.
	Non-verbal	Inertia, submission to punishment, hesitant behaviour
Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	-
	Negative	Helplessness, resentment, vulnerability, envy, suspicion, withdrawal, tenseness, weariness, disappointment with yourself, self-blaming, loneliness, low self-esteem.

Continued Table 4

Perception level	<ul style="list-style-type: none"> - understanding your emotional experience and your dependence on it; - misconception of the situation (a child thinks that everybody is biased against him/her). <p>Speech patterns:</p> <ul style="list-style-type: none"> - "Nobody wants to deal with me...". - "I am sure to fail ...". - "I don't need anybody. I feel good when alone...".
-------------------------	---

The **behavioural** type of aggression comprises the demonstrative and physical subtypes. The demonstrative subtype of aggression is characterized by activity, confidence, self-satisfaction. The patterns of verbal behaviour are marked by lack of emotional and verbal restraint, sarcasm, insincere communication, self-righteousness; the patterns of non-verbal behaviour point to ill-mannered uncontrolled actions, too demanding attitude to other people, setting others up, grovelling to those in authority, etc. (see Table 5).

Table 5

Symptoms of behavioural aggression (demonstrative subtype)

Type of aggression		Behavioural
Subtype of aggression		Demonstrative
State		Activity ↓ Confidence ↓ Self-satisfaction
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Animated facial expression; Meaning: satisfied, vulgar; Tense face; Eyebrows raised, forehead muscles upward; Eyes sparkling, open or half shut, confident glance; Lips smiling widely; mouth can be opened showing teeth.
	Gestures	Active, quick, commanding, free, confident, tense, inconsistent movements; Powerful, vulgar, excessive, brave, uneasy gait.
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Emotional, uninhibited, unrestrained, cheerful, noisy, inconsistent, over-confident, egocentric communication with elements of sarcasm. Manifestation: disapproval, humiliation, sobbing, yelling, cruel jokes, public mockery.

Continued Table 5

Patterns of aggressive behaviour	Non-verbal	Unchecked, ill-mannered, irresponsible, calculated behaviour, over-demanding to others, setting others up, grovelling to those in authority.
Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	Self-confidence, sincerity in communication
	Negative	Impulsiveness, irritation, narcissism, overestimation of your potential, lack of consistency, hostility to other points of view, self-appreciation
Perception level		Understanding your behaviour and your state solely at the level of self-gratification; realizing that you are unique and individual Speech patterns: - "I can do it better than ..."; - "I have got everything ...". - "I do whatever I want to ...".

The physical subtype of aggression is characterized by hyperexcitability and instability. The patterns of verbal behaviour point to tense, emotionally impulsive communication, impudence, verbal bullying, reproaches, partners' humiliation; the patterns of non-verbal behaviour disclose uncontrolled provocation, the use of physical strength (see Table 6).

Table 6

Symptoms of behavioural aggression (physical subtype)

Type of aggression		Behavioural
Subtype of aggression		Physical
State		Hyperexcitability ↓ instability
Elements of non-verbal aggression	Facial expression	Animated facial expression; Meaning: aggressive attacking; defensive; Tense (sometimes red) face, forehead muscles inside and downward; Eyes open or half shut, sparkling; firm, confident glance; Nostrils widened, sinuses elevated; Lips tightly compressed and pulled backwards, smiling sarcastically; Teeth clenched.

Continued Table 6

Elements of non-verbal aggression	Gestures	Confident, tense, impulsive, energetic movements; Vulgar, rude, unsteady, quick gait.
Patterns of aggressive behaviour	Verbal	Emotional, tense, impudent way of talking; Manifestation: reproaches, yelling, mockery, humiliation, use of force.
	Non-verbal	Conflict-prone, unchecked, reflexive behaviour
Personality traits that may be acquired within a particular subtype of aggression	Positive	-
	Negative	Irritation, discontent with other people, lack of control, uncritical self-concept, inadequate appraisal of your actions, demonstration of your own significance, drawing attention to yourself, inadequate self- evaluation
Perception level		- understanding your emotional experience; - attempting to hold your ground; - realizing what you do for your self-defence. Speech patterns: - "If he does it again, I will hit him...". - "I have hit him because he is to blame...". - "It serves him right, let him not bother me...".

In order to study the behavioural patterns of primary school children, it has been necessary to substantiate the research with the scientific works by Buss and Durkee (1957), Romanov (2003), Rosenzweig (1964), Furmanov (1996) and others, to systematize and logically combine diagnostic techniques and criteria of assessing the quality of task performance into a "Narrative situational illustrated" technique which has studied aggression among primary school children within three main spheres: "In the family", "In the social environment" and "Personality".

The main objective of compiling the modified technique has been to define the tools, parameters and criteria that might outline the types and subtypes of unconscious aggression among junior pupils. It has been taken into consideration that higher nervous activity of primary school children with typical speech development and with speech disorders has specific features, namely the capacity to perceive visual material better than verbal stuff. That is why one of the key tools for diagnosing aggression according to our technique is the use of visual aids (situational pictures).

Twelve frustrating situations were prepared in order to study the process of modelling behavioural patterns in one's consciousness. The first six situations studied the pupils' behavioural patterns within a family, the last six studied those within a team. Each situation was complemented by four pictures. Those selected by a child were recorded in the research protocol which had assessment criteria. The level of aggression expressed was defined by summing up the number of scores within each subtype and in total (Bielova, 2018).

Results and discussion

Peculiarities of aggressive behaviour in children with speech disorders

The study was attended by children enrolled in primary school. The total age ranged from 6 to 10 years. The primary school children with typical speech development and with speech disorders who modelled behavioural patterns of self-regulating aggression were split into two groups. The children in the first group found it hard to pick out pictures showing a character's aggression. They finally decided on the least aggressive behaviour. The research analysis has revealed that such pupils fall under the **controlled** subtype mostly typical of the children with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (100%). The behaviour of the above-mentioned subtype was displayed to a smaller extent by the pupils with typical psychophysiological development (96%), with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) and with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (94%).

The junior pupils in the second group decided on the pictures showing determined, firm of purpose, vigorous and active behaviour of the painted characters. The pictures revealed the behavioural patterns of the controlled and demonstrative subtypes, which referred to the **competitive** subtype. The behaviour of the above-mentioned subtype was mostly displayed by the pupils with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (95%), with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (94%), with typical psychophysiological development (92%) and less with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (81%).

The pupils who selected behavioural patterns of the covert type of aggression were also split into two groups. Those in the first group mostly picked out the pictures showing the character alone, upset, hurt, disaffected. Their option testified to the **defensive** subtype of aggression. The research analysis has revealed that pupils with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (100%) were more prone to such kind of behaviour. The behaviour of the above-mentioned subtype of aggression was displayed to a smaller extent by

the pupils with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (96%), with typical psychophysiological development (95%) and with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (94%).

The second group of junior pupils revealed the defensive subtype, the characters selected by them were vulnerable, lonely, wronged and suffered emotional or physical abuse. Their choice pointed to the **depressive** subtype of aggression. The behaviour of the above-mentioned subtype was mostly displayed by the pupils with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (94%), less by the pupils with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (70%) and with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (67%), and least of all by those with typical psychophysiological development (65%).

The primary school pupils with the **demonstrative** subtype of aggression selected the pictures showing vigorous, active, obstinate, antagonistic behaviour. The behaviour of the above-mentioned subtype was mostly displayed by the pupils with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (100%) and with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (100%), and less by those with typical psychophysiological development (95%) and with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (91%).

The **physical** subtype of aggression is typical of the children who opted for the characters displaying cruelty, irritability, anger, disdain, beating, mockery, bullying. The behaviour of the above-mentioned subtype was mostly displayed by the pupils with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (94%), considerably less by those with PhUS (phonetic underdeveloped speech) (76%) and with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) IGSU (indistinct general speech underdevelopment) (74%), and last by those with typical psychophysiological development (64%).

Therefore, research findings have shown that different subtypes of aggression are common to all junior pupils. The most pronounced are the defensive, demonstrative and controlled subtypes. Pupils with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%), IGSU (indistinct general speech underdevelopment) and IGSU (indistinct general speech underdevelopment) had high scores of the competitive subtype. However, it is less common to the children with typical psychophysiological development and PhUS (phonetic underdeveloped speech). The depressive subtype ranks third among all pupils and the physical one ranks last.

A detailed analysis of the correlation of aggressive behaviour patterning level with speech development among junior pupils has shown that children with IGSU (indistinct general speech underdevelopment) have a high level (50%), pupils with PhUS (phonetic underdeveloped speech) have a medium

level (64%) and those with typical psychophysiological development have a low level. It has also been discovered that a fairly even percentage of children with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) and IGSU (indistinct general speech underdevelopment) patterned behavioural types at low (43%) and medium levels (40%), and a considerable number (17%) did it at a high level. The survey analysis proves that aggressive behaviour patterning level depends on the extent of speech disorders.

Conclusions and implication

The research has shown that aggression as a state is regulated due to the awareness of one's inner experiences and behaviour. The more complex the state of aggression is, the harder it is to realize it. A child cannot always overcome such states on his/her own, therefore he/she needs co-education, adult assistance. Pupils with complex speech disorders tend to go through the depressive and physical subtypes of aggression.

Aggression is common to all junior pupils. However, for each of them it prevails in one sphere only: "Family"-sphere for children with typical psychophysiological development, "Social environment"-sphere for children with PhUS (phonetic underdeveloped speech), "Personality"-sphere for those with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%) and IGSU (indistinct general speech underdevelopment).

The detected characteristics of aggression among primary school pupils with speech disorders have contributed to scientific justification and elaboration of academic preventive methodology, as well as its implementation in general education school with a view to preventing aggressive acts among children.

References

- Adler, A. (1995). *Practice and theory of individual psychology*. Moscow: Progress. (pp. 255-267). (In Russian).
- Anderson, C. A. & Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53 (1), 27-51. doi:10.1146/annurev.psych.53.100901.135231. PMID 11752478.
- Bandura, A. (1979). Psychological mechanisms of aggression. In M. Von Cranach, K. Foppa, W. LePenies, & D. Ploog (Eds.), *Human ethology: Claims and limits of a new discipline* (pp. 34-35). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Berkovyts, L. (2002). *Aggression: causes, consequences and control*. St. Petersburg: Prime Euroznak. (In Russian).

- Bielova, O. B. (2018). *Overcoming aggression in children with speech disorders*. Kamyanets-Podilsky: PP Medobory 2006. (In Ukrainian).
- Büttner, C. (1991). *Live with aggressive children*. Moscow: Pedagogy. (In Russian).
- Bozhovych, L. Y. (1995). *Personality and its formation in childhood*. Moscow: Enlightenment: Voronezh.
- Bushman, B. J. & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review*, 108(1), 273–279. doi:10.1037/0033-295X.108.1.273. PMID 11212630.
- Buss, A. H. & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 343-349.
- Butovskaia, M., Burkova V., Tymenchyk V., & Boiko E. (2006). *Aggression and peaceful coexistence: universal mechanisms of control of social tension in a person*. Moscow: Scientific world. (In Russian).
- Boyko, V. (1996). *The energy of emotions in communication: a look at yourself and others*. Moscow: Filin. (In Russian).
- Dollard, J., Miller, N., Doob, L., Mowrer, O. & Sears, R. (1939) *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Freud, Z. (1989). *Psychology of the unconscious: a collection of works*. Moscow: Enlightenment. (In Russian).
- Fromm, E. (1994). *Anatomy of human destructiveness*. Moscow: APK. (In Russian).
- Furmanov, Y. A. (1996). *Children's Aggression: Psychodiagnostics and Correction*. Minsk.
- Geen, R. G. (1983). Aggression and television violence. In R. G. Geen and E. I. Donnerstein (Eds.). *Aggression: Theoretical and empirical reviews*, 2. Issues in research. New York: Academic Press.
- Havrylova, N. S. (2012). *Classification of speech disorders*. Kamyanets-Podilsky: PP Medobory 2006. (In Ukrainian).
- Kernberh, O. (1998). *Aggression in Personality Disorders and Perversions*. Moscow: Klass. (In Russian).
- Konopliasta, S. Y. & Sak, T. V. (2010). *Logopsychology*. Kiev: Znannia. (In Ukrainian).
- Kyrylenko, T. (2007). *Psychology of emotions*. Kiev: Lybid. (In Ukrainian).
- Levytov, N. D. (1972). Psykhycheskoe sostoianye ahressy [Psychical state of aggression]. *Voprosu psykholohy* [Psychology issues], 6.

- Lorents, K. (1994). *Aggression*. Moscow: PROHRESS. (In Russian).
- Ramírez, J. M. & Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity); some comments from a research project. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 30 (3), 276–91. doi:10.1016/j.neubiorev.2005.04.015. PMID16081158.
- Romanov, A. A. (2003). *Game therapy. How to overcome aggression in children*. Moscow: School press. (In Russian).
- Rosenzweig, S. (1964). *Investigating and appraising personality*. New York: Wiley.
- Sheremet, M. (2010). *Speech therapy*. Kiev: Slovo (In Ukrainian).

PATTERNING TYPES OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS

Olena Bielova

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Ukraine

Summary

The aggressive behaviour of children of junior school age is an important issue in the fields of psychological and pedagogical science. In society, there are tendencies to increase its level, it significantly affects the relationship of aggressive children with their parents, teachers, peers and creates internal discomfort, causes difficulties in learning. The analysis of scientific and theoretical literature on the problem of the study is carried out. The theories that reveal the essence of the concepts of “aggression”, “aggressive behaviour”, “aggressive state” are considered. The causes of aggression in children at the level of biological and social research are described.

The problem of aggression in children of junior school age with speech disorders (with phonetic underdevelopment of speech (PhUS), with phonetic-phonemic underdevelopment of speech (Ph-PhUS) and with (indistinct general speech underdevelopment) (IGSU) in the conditions of a secondary school is considered. The research determined that aggression as a condition is regulated through awareness of one’s internal experiences and behaviour.

To study aggression, a method has been defined (modelling behaviour types in consciousness), revealing the internal state of experience, the model of

behaviour in the family and the team; the features of the manifestation of three types of aggression (self-regulating, covert and behavioural), each containing two subtypes (self-regulating – controlled and competitive, covert – defensive and depressive; behavioural – demonstrative and physical) were determined and further examined; the dependence of their manifestation on the level of underdevelopment in children's speech is determined.

In order to understand the relationship between speech disorders and aggressive behaviour, the dependence of aggressive behaviour in young school-age children on their speech disorders was studied experimentally. The study had 286 children (6 to 10 years old), 57% of them with typical psychophysical development and 43% with speech disorders in Ukrainian schools.

The findings indicate that the more complex the speech disorder is, the greater the manifestation of depressive, demonstrative and physical aggression is. The more complex the state of aggression is, the harder it is to realize it. A child cannot always overcome such states on his/her own; therefore, he/she needs co-education, adult assistance.

Aggression is common to all junior pupils. However, for each of them it prevails in one sphere only: "Family"-sphere for children with typical psychophysiological development, "Social environment"-sphere for children with PhUS (phonetic underdeveloped speech), "Personality"-sphere for those with Ph-PhUS (phonetic-phonemic underdeveloped speech) (95%), and IGSU (indistinct general speech underdevelopment).

The detected characteristics of aggression among primary school pupils with speech disorders have contributed to scientific justification and elaboration of academic preventive methodology, as well as its implementation in general education school with a view to preventing aggressive acts among children.

Corresponding author: alena.bielova77@gmail.com